

„Új rend, rend, end...”

Máté Zsuzsanna *Madách 200 – Láthatóvá tett laptöredékeim*
Az ember tragédiájából című kiállítása

Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeménye a legsokrétűbben értelmezett és elemzett, ugyanakkor a legtöbbet illusztrált és legtöbbször előadott magyar irodalmi mű, amely minden művészeti ág, a film, a zene, a színház vagy a képzőművészet terén is folyamatos reflexiókat vált ki, művészeti és irodalmi transzformációk százhatvan éve tartó sorozatát.¹ E filozofikus alkotás 1862. január 12-i megjelenése óta foglalkoztatja a gondolkodókat és művészeket, hiszen a lét alapkérdéseit boncolgatja, az emberi útkeresés fellángolásokkal és csalódásokkal, élményekkel és gyötrelmekkel, rátalálásokkal és elengedésekkel teli folyamatát jeleníti meg. Az olyan sorai, mint például a „Mondottam, ember: Küzdj és bízva bízzál!” – a legismertebb irodalmi idézeteink közé tartoznak.

A *Tragédiára* adott reflexióknak izgalmas és rendhagyó példáját mutatta be egy önálló kiállítás, amely a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárban debütált 2023 márciusában.² Az alkotó, Máté Zsuzsanna 2008 óta alkot olaj- és vegyes technikájú képeket, mégsem tartja magát képzőművésznek. Pedig érzékeny vizuális kifejezőmóddal és sokrétű technikai tudással rendelkezik, Szegeden, Budapesten, valamint Párizsban is szerepeltek alkotásai különböző csoportos kiállításokon, és önálló kiállítása is volt.³ Olajfestményeit a szimbólumok és a filozófikum kombinációja jellemzi, a filozófiai és metafizikai gondolatok képi megjelenítésére és az archaikus szimbólumok újraformálására törekszik. Vegyes technikájú képei a szó-kép interreferencialitásán, illetve lírai inspirációkon alapulnak. Jelen alkotásai pedig attól érdekesek és különlegesek – alkotójuk Madách Imre életművének egyik legismertebb kutatója –, hogy több évtizedes munkával a háta mögött kivételesen széles horizontú tudással rendel-

kezik a madáchi életműről és főművéről, ismeri és átlátja a *Tragédia* keletkezési hátterét, szerkezetét, összefüggéseit, motívumait, filozófiáját és maig tartó értelmezéstörténetét is. *Az ember tragédiája a művészetekben – az összehasonlító művészettudomány felől* című könyvének kutatási folyamata során e mű hatására született, igen eltérő műfajú és médiumú művészeti transzformációkkal is szembesülve érzett késztetést arra, hogy reflexióit vizuális formában közvetítse. „Együttal arra is inspiráltak e műalkotások, hogy magam is részt vegyek a szabadabb és divergens jellegű újraértelmezések folyamatában és már nem kizárólagosan az esztétikai, a művészetfilozófiai valamint az irodalomtudományi diszciplínák nyelvén folytassak dialógust Madáchról és remekművéről, hanem – ha csak töredékes szegmentumokban is – megkíséreljem a művészet nyelvén is, egy másik – vizuális – médiumban alkotóként” – írja.⁴ A képeiből született kiállítási anyag mutatja, hogy érdemes volt.

Máté Zsuzsanna esztéta és irodalmár, az SZTE JGYPK Művészeti Intézet Rajz-Művészettörténet Tanszékének habilitált tanára, művészetfilozófiai és esztétikai, filozófiai és etikai kurzusokat tart, alapítója és vezetője az SZTE JGYPK Művészetelméleti és Művészetpedagógiai Kutatócsoportnak, tisztagja és témavezetője az SZTE Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskolának. Tizenkét monografikus, illetve szakkönyve jelent meg, tizenhét tanulmánykötetet szerkesztett, 288 művészetfilozófiai, esztétikai és irodalomesztétikai tanulmányt publikált. 2011-től a Magyar Tudományos Akadémia, 2020-tól pedig a Magyar Művészeti Akadémia köztestületi tagja. 2010-ben Madách Imre-díjjal, 2020-ban pedig a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti Tagozatának Cs. Szabó László-díjjal tüntették ki művészettudományi

¹ Máté Zsuzsanna elsőként nyújtott szintetizáló, teoretikus és egyúttal összehasonlítóan is elemző áttekintést *Az ember tragédiája képző-, zene-, színház- és filmművészeti, valamint szépirodalmi transzformációiról* 2023-ban megjelent könyvében. MÁTÉ Zsuzsanna: *Az ember tragédiája a művészetekben – az összehasonlító művészettudomány felől*. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2023

² Második önálló kiállításának anyagát *Az ember tragédiája a művészetekben...* című kötet utolsó fejezete és *Képmelléklete* is tartalmazza. Uo., 119–125., 148–174.

³ Első önálló kiállítása *Kép-kísérletek* címmel a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár Kiállítótermében volt, 2022-ben. Kiállított alkotásainak önreflexív és elemző leírását a *Kultúr-művészetfilozófiai és esztétikai továbbgondolások* (Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2021) című könyvének *Lábjegyzetek kép-kísérleteimhez* című fejezete, alkotásainak fotóit pedig könyvének *Képmelléklete* is tartalmazza. Uo., 125–133., 143–155. <https://mek.oszk.hu/22200/22271/>

⁴ MÁTÉ: i. m. (2023), 119.

és esztétikai tevékenysége elismeréseként. Életműve számos szállal kötődik a Madách-kultuszhoz. Alelnöke a Madách Irodalmi Társaságnak, másfél évtizede szerkesztője a Madách Szimpózium-köteteknek, két Madách-tanulmánykötet és két Madách-monográfia szerzője.

A *Madách 200 – Láthatóvá tett laptöredékeim Az ember tragédiájából* című tárlatán tizenöt alkotásból álló képsorozatot mutatott be, köztük hat olajfestményt, hét saját fotón alapuló, átfedéses, réteges technikával készült fotomontázst és két számítógépes grafikát. Az azonos méretű vászonra nyomtatott alkotások azonban a műfajok különbözősége ellenére egységes képet mutatnak, amit a rajtuk szereplő szövegek is erősítenek: Madách kéziratának részletei autentikusan jelennek meg rajtuk.

A kiállítás címe sokat elárul a művészi koncepcióról. A „láthatóvá tett” kifejezés többféleképpen értelmezhető. Máté Zsuzsanna láthatóvá, tehát olvashatóvá tette a szöveget a vásznon, és láthatóvá, tehát vizuális jelek halmazaként, képi kompozíciós elemként is értelmezhetővé tette a textust, Madách kézírását autentikusan is szemléltetve. Harmadrészt, a szöveghez kapcsolódó, festett, fotografált, megrajzolt vizuális objektumokkal tette láthatóvá a szöveg tartalmát. Természetesen a láthatóvá tétel e harmadik dimenziója a legsubjektívebb, hiszen ez az alkotó szemszöge, amely azt mutatja, amit ő lát az adott szövegrészekben, és láthatóvá kíván tenni, ki akar emelni belőlük. Izgalmas játék a képeket alkotó és az azt értelmező néző számára is, hiszen a verbális és a vizuális médium együttesen, interreferencialításában érvényesül, miáltal a kép felől is értelmezhető a szöveg, vagy fordítva, a szöveg

felől is értelmezhető a kép. Ugyanakkor a képek a szövegtől függetlenül, önállóan is léteznek.

A „laptöredékeim” kifejezés értelmezéséhez érdemes elmerülni a kézirat történetében. Az első változatot Madách elküldte Arany Jánosnak véleményezésre, akit lenyűgözött a mű filozófiája, szerkezete, de a verselést, stiliztikát illetően bőven akadt megjegyzései, és számos helyen belejavított a kéziratba. A szöveg az első megjelenés után is alakult, hiszen 1863-ban, „Második, tetemesen javított kiadás” megjelöléssel jelent meg. Máté Zsuzsanna úgy döntött, hogy alkotásain az eredeti, első, kalligrafikus kézírást jeleníti meg, a madáchi és az Arany János-i áthúzásokkal és javításokkal együtt (utóbbiak láthatók például a 2., 7. és 11. képen). E százötven, teleírt lapból álló kéziratból választotta ki azokat a „töredékeket”, amelyek mozaikszerűen, de mégis átfogóan mutatják be a *Tragédia* koncepcióját, üzenetét. A válogatás részben szubjektív, hiszen az alkotó saját értelmezése szerint választotta ki a szerinte legfontosabb gondolatokat, ugyanakkor esztétához és művészetfilozófushoz méltón azt is figyelembe vette, hogy mely részek gyakoroltak legnagyobb hatást az utókorra, melyek formálták a mű emlékezetét, és szolgálhatnak legnagyobb tanulságul korunk embere számára. Ezáltal a kiállítás nem csupán művészi élményt nyújt, de elgondolkodtat, és társadalom-lélektani látéleletet is kínál a minket körülvevő világ értelmezéséhez.

A képsorozat reflektál többek között arra a ritmikus-ságra és párhuzamosságra, amelyekkel *Az ember tragédiája* ugyanazt a gondolatot ismétli: a lelkesedés és a küzdés folytonosságát, majd a csalódást, az aktuális eszmei tartalom

Máté Zsuzsa:
15/7. Rómában
– Hit (kereszt),
Remény
(horgony)
és Szeretet,
2021
A szerző
tulajdona

PÉTER APOSTOL

Legyen hát célod: Istennek dicsőség,
Magadnak munka. Az egyén szabad
Érvényre hozni mind, mi benne van.
Csak egy parancs kötvén le: szeretet.

eltorzulását és elbukását. Máté Zsuzsanna sorozatának kompozíciója is ellentételező és ismétlődő pillérekre alapoz, megidézve a *Tragédia* bizonyos szerkezeti sajátosságait is.

Ilyen kettős, ellentétes pillérpár a keretként is funkcionáló, ugyanazt a motívumot felhasználó, a teremtést és a paradicsomon kívüli létet megidéző nyitó és záró grafika, amelyek domináns tónusa a lila: ez a spiritualitás, a titokzatosság, a bűnbánat és a várakozás színe. Pillérpárnak tekinthető a 2. és a 13. kép is, amelyek fotón mutatnak meg egy Lucifer arcát idéző, göcsörtös fát. A fotók ugyanazt a témát ábrázolják különböző évszakokban fotózva, utalva az Úrtól kapott két, megátkozott fára vagy épp a Paradicsomban álló első és az azon kívüli utolsó fa víziójára.

Ugyancsak párba állítható a 7., *Rómában – Hit, Remény és Szeretet* című, Péter apostol szavait idéző fotómontázs és a 8. *Konstantinápolyban – Önátok* című, a megvalósítás során mérhetetlenül eltorzult, a vallásos dogmák igazáért véres keresztes hadjáratokkal és inkvizíciókkal harcoló, a kereszténység alapelvét, a szeretetet megtagadó kort idéző kép.

Szintén egymásra felel a 11. és 14. számú, parafrazeáló kép, ugyanakkor a *Tragédia* alkotójára, Madách Imrere, a költő szerelmi életére, tágabban a férfi–nő kapcsolatra is utalnak. A 11. *A falanszterben – Madách, a Poetaphilosophus* című kép párja az örök női eszményképet megjelenítő 14. *A Paradicsomon kívül – Az Úr igazsága* című olajfestmény. Hasonló pillérpár a bölcsélet fogalma köré építő 3. és 9. kép, *A paradicsomban – Az első bölcselő* címet viselő fotómontázs és *Prágában – A bölcsélet* című festmény. A figyelmes szemlélő magát az alkotót is felfedezheti a 3. képen, játékosan Éva bőrébe bújva, akinek mondatai kapcsán Lucifer megjegyzi: „Lám, megjelent az első bölcselő! / Nagy sor jövend utánad, szép hugom...” A képen látható kéziratröredék egy sokat idézett sorral zárul, amely az önirónia jelenlétét is felfedi a képen: „A tett halála az okoskodás.” A párját jelentő 9. kép a tudás végtelenségére és a megismerés emberi határoltságára is utal.

Noha Máté Zsuzsanna képsorozata kiemeli és vizuálisan megjeleníti a *Tragédia* legsarkalatosabb pontjait, mégsem tekinthető a hagyományos értelemben vett illusztrációknak.

Annak ellenére, hogy a *Tragédia* a magyar irodalom legtöbbet kommentált, értelmezett és legnagyobb szakirodalommal bíró remekműve, a hozzá készült illusztrációk története mutat néhány furcsaságot. Varga Emőke felhívja a figyelmet például arra, hogy Zichy Mihály ikonikus rajzsorozata után mintegy fél évszázadon át senki

sem vállalkozott a feladatra, noha ez az időszak – 1886 és 1935 között – a képekkel díszített könyvek aranykorára esett. 1935-ben azután Buday György metszette fába a drámát. Varga Emőke ezt a hosszú szünetet a következőkkel magyarázza: „A megkésett folytatáshoz, azonban, úgy véljük, hozzájárult a *Tragédiának*, mint az illusztrációk pretextusának egy poétikai jellemzője is: Madách drámai koncepciója bár erőteljes inspirációt ad a mindenkori vizuális transzformációhoz, költői nyelve az ábrázolt/hivatkozott látványi elemek és kinetikus folyamatok kiépülését gyakran visszatartja, a művészt »magára hagyja.«⁵ Absztrakt műről van szó, amely erőteljesen épít az olvasó gondolataiban képződő képekre, de a részletekkel kevésbé törődik. Varga Emőke ugyanakkor utal arra is, hogy a kevésbé diszkurzív és szöveghű, ám képi mivoltukban teljes illusztrációk a legemlékezetesebbek. Kass János rézkarcában az interreferencialitás különleges intermedialis absztrakción keresztül valósul meg. A grafikus művészi felfogása, paradigmája egészen más, mint Madách Imréé, a lét értelmére rákérdező, a megismerést magát tematizáló megismerési folyamatot mégis hasonlóképp adják vissza.

Máté Zsuzsanna képei nyilvánvalóan nem illusztrációként, inkább reflexióként funkcionálnak, és nem arra születtek, hogy a szöveg mellé helyezték őket, mivel a textus töredékeit inkább ő maga emeli be az alkotásaiba. Az absztrakció ugyanakkor nála is kulcsfogalom az értelmezéshez. Az illusztrációkat többnyire jellemző szemléltető funkciót úgy kerüli el, illetve bővíti ki, hogy a valóság konkrét elemeire épít, történelmi korokat kapcsolva össze. A fotómontázsok izgalmas időutazást kínálnak: az 5., *Egyiptomban – A látomás valósága* című képen például egy múzeumban fekvő fáraómúmiaként jelenik meg Ádám, összekötve az ókori Egyiptomot Madách korával és a miénkkel is, amelyben a múzeumi kiállítást megrendezték, és amelyben az alkotó fotója is készült. E valóság-elemek és időkapcsok hangsúlyozzák a *Tragédián* átívelő fikatív, irodalmi műtörténelem jelentőségét és folytathatóságát. (E törekvés rokonítható Jankovics Marcell ötletével, aki animációs filmjében a londoni szín óriáskerék-motívumát időkerékké formálja, amely a néző elé gördíti a XX. század szereplőit is.) Hasonló működést mutat a 6. kép, amely egy római katakombában Szent Pétert ábrázoló freskójáról készített fotó segítségével jött létre, és a *Rómában – Kor-kórkép: múltban és a Jelenben* címet kapta. Arra a madáchi gondolatra reflektál, hogy az istenszobrok elporladnak, „s új istent nem találsz, mely a salakból újra fölemelne”.

⁵ VARGA Emőke: *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban*. Bp., L'Harmattan, 2012, 181.

A londoni színt megidéző 10. kép William Hogarth *Southwark Fair* című rézkarcának reprodukcióját használja alapként, amely ott függött Madách – csak oroszlanbarlangként emlegetett – dolgozószobájának falán is. Nem véletlen, hogy Máté Zsuzsanna a *Jelen* alcímet adta a képnek, noha az ahhoz felhasznált, vásári árusok és mutatványosok kavalkádját ábrázoló grafika még 1734-ben készült. A rá illesztett szövegek azonban a fogyasztói tömegtársadalom és az elidegenedés kultúrájának gyökereit fedik fel, amelyeket már Madách is érzékelt, és a falanszter víziójához is elvezették.

A képsorozat tehát elképesztő mennyiségű utalást, szimbólumot, párhuzamot, parafrázist, gondolati játékot vonultat fel – akárcsak maga a *Tragédia*. Többek között ettől válik méltó és egyben különleges, egyedi reflexióvá. Ugyanakkor a kiállítást megtekintő befogadót sem hagyja unatkozni, hiszen aki elmélyül a képekben, folyamatosan rácsodálkozhat a bennük rejlő érdekességekre, utalásokra és egyedi látványvilágra, miközben közelebb kerül Madách főművének megértéséhez is. Máté Zsuzsanna a legnagyobb alázattal nyúl a témához, és tiszteleg a *Tragédia* kultusza előtt.

Egyetlen helyen játékos, de gondolatébresztő továbbírást is vállalt: a 11., *A falanszterben – Madách, a Poeta philosophus* című olajfestményén folytatta Madách szövegét. Az idézett szövegrész utolsó sorának szavait írja tovább, de a betűk színének feketéből kék tónusúra változtatásával jelzi, hogy a szemlélő itt egy kéziratolvasó óvatos megjegyzését, írásos reflexióját láthatja. Az „Ez új rend” szövegrészt ismétli egymás alá írva, egyre kevesebb betűt használva: új rend, rend, end. Ezt látva a szemlélő asszociálhat a napjainkra is jellemző falanszterszemléletre, egyformaságra, a taposómalomba történő beállásra, a fogyasztói társadalom emberének sokszínűséget hirdető, valójában elszürkülő és egydimenzióssá váló világára, uniformizálódására, amely a véget jelenti a szabad szellemű és akarátú, teljes életet élni kívánó, alkotó ember számára, ráadásul azt is csak divatosan, angolul, a globalizáció világnyelvén megfogalmazva: end. Másfelől ez a szavakkal történő játék utal arra, hogy az Urat elhagyó és az Úr által magára hagyott Ádám eszméi a különböző társadalmi berendezkedésekben a történelem folyamán sorra eltorzultak és megbuktak – és ez maga az ember és az emberiség tragédiája.

Máté Zsuzsa:
15/10.
Londonban –
A Jelen Madách
szobájának
Hogarth-
rézkarcán,
2022
A szerző
tulajdona

LUCIFER

Ah, Ádám! itten minket emlegetnek,
Csak szép dolog, kinek olyan szerep
Jutott, hogy még hat ezredév után is
Mulat felette a vig ifjuság. -

Én éppen a torzban gyönyörködöm.
Az emberarcra egy majomvonás;
A nagyszerű után egy sárdobás;
Ficamlott érzés, tisztos szőrruha;
Kéjhölgytül a szemérem szózata;
Tömjénezése hitványnak, kicsinynek;
Szerelmi élvre átka egy kiéltnek:
Feledtetik, hogy országom veszett,
Mert új alakban újraéledek. -

ÁDÁM (egyik zenészhez)

Miért bánsz így a művészettel, ember!
Mondd, tetszik-é, amit húzasz, magadnak?

A ZENÉSZ

Dehogy tetszik, dehogy! Sőt végtelen kín
Ezt húzni napról napra, s nézve nézni,
Miként mulatnak kurjongatva rajta.
E vad hang elhat álmaimba is.
De mit tegyük, élnem kell, s nem tudok mást.

A NYEGLE

Egymást szedtük rá azzal, hogy tudunk:
Most a valónál mind elámulunk.

